

Kraków, 22.10.2021 r.

dr hab. Joanna Krasodomska, prof. UEK

RECENZJA

OSIĄGNIĘĆ NAUKOWYCH DR ANNY DOŚ PRZYGOTOWANA W ZWIĄZKU Z POSTĘPOWANIEM HABILITACYJNYM

1. Podstawy formalno-prawne recenzji

Formalną podstawę opracowania niniejszej recenzji stanowi decyzja Komitetu Naukowego Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach z dnia 15 lipca 2021 r. oraz pismo Przewodniczącego Komitetu Naukowego prof. dr. hab. Grzegorza Kończaka z dnia 13 sierpnia 2021 r. o powołaniu mnie na recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym dr Anny Doś, wszczętym w dniu 22 stycznia 2021 r. w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Podstawę prawną sporządzenia recenzji stanowi Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2020 r., poz. 85, z późn. zm.).

Ocena osiągnięć naukowych Habilitantki została przeze mnie dokonana na podstawie przedłożonej dokumentacji. Dokumentację tę stanowią: (1) kopia dokumentu potwierdzająca posiadanie stopnia doktora nauk ekonomicznych, (2) autoreferat w języku polskim, (3) monografia stanowiąca główne osiągnięcie naukowe, (4) wykaz osiągnięć naukowych, (5) kserokopie wybranych publikacji, (6) oświadczenia współautorów oraz (7) kopie dokumentów potwierdzających aktywność naukową na zagranicznych uczelniach.

Stwierdzam, że otrzymana do oceny dokumentacja spełnia wymogi formalne. Jest ona przygotowana właściwie, kompletna oraz poprawnie i starannie opracowana.

2. Sylwetka Habilitantki

Dr Anna Doś jest absolwentką kierunku Finanse i Rachunkowość Wydziału Finansów i Ubezpieczeń, Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach). Dyplom magistra ekonomii uzyskała w 2004 r.

Stopień doktora nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia Habilitantka otrzymała w 2010 r. na podstawie dysertacji doktorskiej pt. „*Ryzyko ekologiczne przedsiębiorstw na rynku ubezpieczeń majątkowych*”, której promotorem była prof. dr hab. Krystyna Znaniecka, a recenzentami prof. dr hab. Grażyna Borys oraz prof. UE dr hab. Halina Zadora. Rozprawa ta otrzymała II nagrodę w X edycji konkursu na najlepszą pracę doktorską z dziedziny ubezpieczeń gospodarczych i społecznych organizowanego przez Rzecznika Ubezpieczonych i Gazetę Ubezpieczeniową pod patronatem Komisji Nadzoru Finansowego i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Obecnie Habilitantka jest zatrudniona w Katedrze Finansów Przedsiębiorstw i Ubezpieczeń Gospodarczych, w Kolegium Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Praca naukowo-badawcza, którą od 2004 r. wykonuje w ramach swoich obowiązków zawodowych wynikających z zajmowanych dotychczas stanowisk - asystenta i adiunkta - w mojej opinii w znaczący sposób przyczyniła się do jej dojrzałości jako badacza, aktywności publikacyjnej i dotychczasowych osiągnięć.

3. Ocena głównego osiągnięcia naukowego

Zgodnie z art. 219, ust. 1, punkt 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2020 r., poz. 85, z późn. zm.) ocenie w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego podlega przedłożony dorobek, przy czym w jego ramach konieczne jest posiadanie osiągnięć naukowych stanowiących znaczny wkład w rozwój danej dyscypliny, w tym - co najmniej jednej monografii lub cyklu artykułów opublikowanych w wydawnictwach lub czasopismach wskazanych przez ustawodawcę.

Dziełem wskazanym przez dr Annę Doś jako główne osiągnięcie naukowe jest monografia: Anna Doś, *Czynniki społecznej odpowiedzialności biznesu – ujęcie systemowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2020. Recenzentem wydawniczym monografii był prof. dr hab. Bogusław Fiedor. Monografia obejmuje 386 stron i

składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów i zakończenia. Dodatkowo zawarto w niej aneks oraz stosowne spisy: literatury, równań, rysunków i tabel.

Bardzo ważną rolę w przedłożonej do oceny monografii pełni *Wstęp*. Autorka uzasadniła w nim przesłanki podjęcia tematu, sformułowała cel główny („Celem głównym jest identyfikacja i ocena instytucjonalnych, organizacyjnych i indywidualnych czynników CSR rozpatrywanych w sposób systemowy, a więc z uwzględnieniem powiązań zachodzących między tymi trzema poziomami CSR”, s.10) i cele szczegółowe, które podzieliła na teoriopoznawcze i aplikacyjne. Zaprezentowała też tezę główną pracy („Przyjęto tezę główną pracy głoszącą, że wśród czynników społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw występują powiązane czynniki o charakterze instytucjonalnym, organizacyjnym i indywidualnym”, s.11) i tezy szczegółowe oraz cztery hipotezy badawcze (s. 11):

Hipoteza 1: Na płaszczyźnie instytucjonalnej istotnym czynnikiem CSR jest sektor i liczba zatrudnionych pracowników.

Hipoteza 2: Na płaszczyźnie organizacyjnej istotnym czynnikiem CSR jest wielkość i struktura zasobów przedsiębiorstwa, efektywność ich wykorzystania i struktura ich finansowania.

Hipoteza 3: Na poziomie indywidualnym istotnym czynnikiem CSR jest profil demograficzny i profil edukacyjno-kognitywny menedżera.

Hipoteza 4: Pomędzy instytucjonalnymi, organizacyjnymi i indywidualnymi czynnikami CSR występują interakcje uzasadniające konieczność systemowego podejścia do analizy czynników CSR.

W dalszej kolejności Autorka przedstawiła zawartość siedmiu rozdziałów, odnosząc się do sformułowanych tez i postawionych celów oraz hipotez. Na pozytywną ocenę zasługuje wizualizacja struktury pracy zaprezentowana na rysunku 1 (s.12).

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Ewolucja i systematyzacja społecznej odpowiedzialności biznesu*, Autorka przybliżyła koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility – CSR*). W oparciu o dorobek literatury wskazała kluczowe podejścia do rozumienia terminu CSR oraz nurty, w ramach których badacze go definiują, takie jak ekonomia dobrobytu, ekonomia instytucjonalna, ekonomia zrównoważonego rozwoju, psychologia, filozofia, etyka i polityka. Prezentując koncepcję CSR, Autorka przedstawiła perspektywy dominujące na wczesnym etapie jej rozwoju (odpowiedzialność społeczna jako ścieżka równowagi między rynkiem a państwem) oraz te, które pojawiły się począwszy od drugiej połowy lat 70. (odpowiedzialność społeczna w ujęciu strategicznym). Rozważania uzupełniła informacjami na temat czołowych prób systematyzacji

dorobku literatury naukowej z zakresu CSR, słusznie konkludując, że jest ona w dużej mierze uwarunkowana dyscypliną, w której badania są prowadzone. Ostatni podrozdział rozdziału pierwszego to przedstawienie systemowego podejścia do czynników CSR, które zakłada występowanie relacji pomiędzy nimi na poziomach: instytucjonalnym, organizacyjnym i indywidualnym. Podejście to, jak dowodzi Autorka, jest nowatorskie i stanowi jej wkład w rozwój dorobku naukowego. Oceniając treści zawarte w pierwszym rozdziale, należy zgodzić się z Autorką, że są one potrzebne i wartościowe, gdyż doprecyzowanie rozumienia pojęcia CSR jest konieczne dla właściwego zaprezentowania dalszych treści zawartych w monografii, w tym badań empirycznych i ich podstaw metodycznych.

Rozważania zawarte w rozdziale pierwszym oceniam wysoko, zastanawiam się jednak, czy z uwagi na dynamiczny rozwój zagadnień z zakresu CSR po drugiej połowie lat 70. nie byłoby uzasadnione wskazanie dalszych przełomowych momentów, np. lata 80. (operacjonalizacja CSR; powołanie szeregu struktur zajmujących się CSR na szczeblu międzynarodowym i w ramach Unii Europejskiej, katastrofy ekologiczne takie jak Bhopal, Czarnobyl, Exxon-Valdez (Autorka wspomniała o nich w przypisie 67 na s. 43), które w znacznym stopniu przyczyniły się do rozwoju raportowania z zakresu CSR); lata 90. (wpływ globalizacji i międzynarodowych korporacji na rozwój CSR, wspomniany w monografii model A. Carrolla oraz koncepcja *Triple Bottom Line* J. Elkingtona); czas po roku 2000 - ekspansja CSR (utworzenie United Nations Global Compact, przyjęcie Milenijnych Celów Rozwoju oraz wyraźne włączenie CSR w strategię rozwoju Unii Europejskiej, powstanie standardu ISO 26000), czy wreszcie ostatnia dekada, w której nastąpił dalszy rozwój strategicznego podejścia do CSR, w tym koncepcji *Creating Shared Value* (CSV) M.E. Portera i M. R. Kramera, przyjęcie Agendy 2030 i Celów Zrównoważonego Rozwoju, czy też – na szczeblu unijnym - wdrożenie ważnej dla problematyki poruszanej w monografii Dyrektywy 2014/95/UE.

Prowadzone w rozdziale rozważania są oparte o liczne i uznane pozycje literatury światowej oraz kompleksowo podejmują zagadnienie systematyzacji koncepcji CSR. Brakuje w nich jednak szerszych odniesień do dorobku polskich autorów zajmujących się tą problematyką (w szczególności w pkt. 1.3 i 1.4). Pragnę podkreślić, że o ile jeszcze kilka lat temu nie był to temat szeroko podejmowany w badaniach prowadzonych w Polsce, obecnie istotnie zyskał na popularności. Nie mogę też się zgodzić ze stwierdzeniem, że „brakuje wiedzy o przyczynach CSR”. Zapewne w Polsce, ale na świecie prace badawcze podejmujące problem determinant CSR w kontekście praktyk czy też raportowania informacji są dość popularnym tematem. Autorka zresztą sama przytacza szereg z nich w empirycznej części monografii. Być może

faktycznie są one fragmentaryczne i dotyczą różnych obszarów geograficznych, ale jednak pozwalają na wyciągnięcie pewnych spójnych wniosków.

W kolejnych rozdziałach Autorka zaprezentowała czynniki CSR w trzech przekrojach (paradygmatach) ekonomii głównego nurtu, ekonomii instytucjonalnej i ekonomii behawioralnej.

W rozdziale drugim (*Czynniki społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w paradygmacie ekonomii głównego nurtu*) Autorka przedstawiła własną propozycję modelu czynników CSR w kontekście dorobku ekonomii neoklasycznej, gdzie głównym punktem odniesienia jest tworzenie wartości dla właścicieli przedsiębiorstwa. Zaprezentowała także teorie pozwalające wyjaśnić zależności pomiędzy CSR a efektywnością finansową (nazwała je pomocniczymi), takie jak: instrumentalna teoria interesariuszy, teoria zasobowa, teoria sygnalizacji, teoria agencji. W ostatniej części rozdziału poddała ocenie przydatność ekonomii neoklasycznej dla identyfikacji czynników CSR, co doprowadziło do konkluzji, że zastosowanie ram teoretycznych ekonomii neoklasycznej dla badania CSR grozi utratą tożsamości tej koncepcji, redukcją jej znaczenia i zawężeniem katalogu jej czynników. Trudno nie zgodzić się z Autorką, że właściwe dla ekonomii głównego nurtu podporządkowanie koncepcji CSR krótko- i średniookresowym celom oraz sprowadzenie jej do roli elementu kreacji wartości dla właścicieli jest podejściem redukcjonistycznym.

Trzeci rozdział, zatytułowany *Czynniki społecznej odpowiedzialności w paradygmacie ekonomii instytucjonalnej*, został poświęcony ekonomii instytucjonalnej, w ramach której, w przeciwieństwie do ekonomii neoklasycznej, podkreśla się znaczenie interakcji pomiędzy społeczeństwem a przedsiębiorstwami. Autorka nawiązała w nim m.in. do teorii legitymizacji (w tym omówiła cztery poziomy instytucji O. Williamsona) oraz wskazała na znaczenie izomorfizmu (izomorfizm przymusowy, mimetyczny i normatywny) jako czynnika kształtującego CSR. W końcowej części rozdziału poddała ocenie przydatność ekonomii instytucjonalnej dla ustalenia teoretycznych podstaw identyfikacji czynników CSR, stwierdzając, że jest ona właściwą podstawą dla identyfikacji czynników CSR na poziomach: indywidualnym, organizacyjnym i instytucjonalnym. Rozdział trzeci zawiera informacje kluczowe dla dalszych rozważań. W ich kontekście moją wątpliwość budzi fakt przyjęcia określenia „ład” dla trzeciego poziomu instytucji wg O. Williamsona (w oryginale „governance”), gdyż nie jestem pewna, czy jasno, zrozumiale i właściwie oddaje jego istotę.

W czwartym rozdziale (*Czynniki społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w paradygmacie ekonomii behawioralnej*) Autorka podjęła problem ekonomii behawioralnej i

jej znaczenia dla wyjaśnienia czynników CSR. Przybliżyła m.in. założenia i cechy ekonomii behawioralnej, a następnie przedstawiła CSR jako „dobrowolne dostarczanie dóbr publicznych, które w znacznym stopniu warunkują dobrobyt społeczny”. Przeprowadzona w dalszej części rozdziału analiza indywidualnego poziomu CSR w świetle ekonomii behawioralnej dóbr publicznych pozwoliła jej wykazać, że istotnym modulem poziomu indywidualnego CSR są menedżerowie. W rozdziale przedstawiła więc autorski (oparty na teorii społecznego uczenia się) model decyzji menedżera zawierający komponent etyczny. Rozważania zawarte w rozdziale pozwoliły Autorce na stwierdzenie, że podobnie jak w przypadku ekonomii instytucjonalnej, również dorobek ekonomii behawioralnej jest przydatny dla identyfikacji czynników CSR na trzech poziomach (indywidualnym, organizacyjnym i instytucjonalnym). Autorka zakończyła rozdział konkluzją, że integracja co najmniej dwóch teorii – teorii wyższych poziomów i teorii społeczno-poznawczej pozwoli na identyfikację czynników CSR.

Rozdział piąty monografii nosi tytuł *Metateoretyczne założenia projektowania badań w obszarze CSR*. Jest on najkrótszy i zawiera jedynie dwa podpunkty, nie sprzyjając tym samym pożądanej symetrii pracy, ma jednak istotną rolę w koncepcji monografii. Jak Autorka podkreśliła we *Wstępie* (s. 16), przeprowadziła w nim „analizę ujęć koncepcji paradygmatycznych z uwzględnieniem paradygmatu funkcjonalistycznego, interpretatywnego i radykalnego humanistycznego” co pozwoliło jej określić „punkty napięć ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych pomiędzy ujęciami CSR”. Jak stwierdziła, podejście neoklasyczne wpisuje się w paradygmat funkcjonalistyczny, natomiast podejścia instytucjonalne i behawioralne w dużej mierze wpisują się w paradygmat interpretatywny, a częściowo jedynie w paradygmat funkcjonalistyczny bądź radykalny humanistyczny. Rozważania zawarte w pierwszej części rozdziału pozwoliły Autorce na opracowanie modelu opisowego czynników CSR, który zawiera poziomy analizy CSR oraz czynniki CSR zidentyfikowane w oparciu o podejście ekonomii instytucjonalnej i behawioralnej. Czynniki te są: (1) instytucje poziomu 1. (kultura, zwyczaje, religia), poziomu 2. (ustrój i prawo) i instytucje poziomu 3. (występujące na poziomie pola organizacyjnego) – jest to poziom instytucjonalny analizy; (2) właściwości przedsiębiorstwa – poziom organizacyjny analizy; oraz (3) właściwości behawioralne menedżera - poziom indywidualny analizy (por. s. 178).

Na początku szóstego rozdziału monografii, pt. *Ramy koncepcyjne badań własnych w świetle wstępnej oceny praktyk CSR*, Autorka zaprezentowała praktyczne podejście do CSR ze szczególnym uwzględnieniem przedsiębiorstw działających w Polsce. W tym miejscu chciałabym wyjaśnić kwestie stosowania przez duże jednostki zainteresowania publicznego

zapisów Dyrektywy (s. 188). W mojej opinii Autorka niezbyt precyzyjnie odniosła się do tej niezmiernie ważnej regulacji dla rozwoju raportowania kwestii z zakresu CSR w Polsce. Po pierwsze, Dyrektywa objęła duże jednostki zainteresowania publicznego (pow. 500 pracowników, informacja w tekście sugeruje, że wszystkie, ale wyjaśnia to przypis). Po drugie, Dyrektywę wprowadziła Unia Europejska, nie Komisja Europejska. Po trzecie, istnieją dwa równorzędne alternatywne miejsca publikacji informacji niefinansowych – w formie oświadczenia (jako część sprawozdania z działalności) lub sprawozdania (publikowanego odrębnie, np. jako element dobrowolnie wydawanego raportu społecznego). Jest to istotne w kontekście badań empirycznych Autorki. Autorka zwróciła także uwagę na problem *greenwashingu, symbolicznego CSR oraz kamuflażu społecznego* (s. 190). Występowanie tych zjawisk jest w mojej opinii jednym z istotnych ograniczeń przeprowadzonych w monografii badań.

W kolejnym podrozdziale rozdziału szóstego Autorka przedstawiła ramy koncepcyjne badań własnych (wskazując m.in. próbę badawczą i okres badań) oraz wyjaśniła, w jaki sposób będzie analizować czynniki CSR. Punktem wyjścia jest analiza czynników występujących na poziomie instytucji 1. i 2. stopnia, czyli zgodnie z koncepcją O. Williamsona takich jak kultura, religia, ustrój i prawo. Analiza ta jest oparta o studium przypadku Polski i została przedstawiona w podrozdziale 6.3. Na poziomie instytucji 3. stopnia, czyli ładu, Autorka poddała analizie czynniki kształtowane przez pola organizacyjne, co pozwoliło jej zaprojektować sposób weryfikacji H1 (podrozdział 6.4). Kolejny poziom to poziom organizacyjny. Z szerokiego zakresu czynników występujących na tym poziomie Autorka wybrała czynniki finansowe i zaproponowała sposób weryfikacji H2 (podrozdział 6.5). W podrozdziale 6.6 Autorka poświęciła uwagę czynnikom indywidualnym (uwarunkowaniom behawioralnym kierownictwa, takim jak płeć, wiek, edukacja, kraj pochodzenia oraz doświadczenie (liczba stanowisk)) i sformułowała H3 oraz H4, dotyczącą występowania interakcji pomiędzy wybranymi czynnikami CSR.

Oceniając rozdział szósty muszę stwierdzić, że mimo pozytywnego odbioru całości zawartych w nim rozważań, podrozdział 6.3 pozostawia pewien niedosyt. Nazwanie przedstawienia instytucjonalnego otoczenia przedsiębiorstw podejmujących decyzję o zaangażowaniu w CSR w Polsce studium przypadku jest w mojej opinii pewnym nadużyciem. Po pierwsze, ograniczenie czasowe do pierwszych dekad XXI w. uważam za istotne zawężenie problemu. Po drugie, samo przedstawienie kultury, religii oraz krajowego systemu biznesowego nie jest według mnie wystarczające dla realizacji założeń tego rozdziału. W

przypadku Polski istotny wpływ na rozwój CSR miały i mają nadal historycznie i geograficznie uwarunkowane zwyczaje i proces transformacji gospodarczej (por. także rozdział siódmy, w którym Autorka uwzględniła w prowadzonych badaniach empirycznych fakt rozpoczęcia kariery zawodowej prezesa przed lub po transformacji). W rozdziale zupełnie pominięto analizę regulacji prawnych i wytycznych („instrumentów z zakresu regulacji miękkiej”, por. rozdział 3.2) dotyczących praktykowania i raportowania CSR w Polsce.

W podrozdziale 6.4, hipoteza 1 jest wyeksponowana (w odróżnieniu do pozostałych hipotez, do których Autorka nawiązała w końcowych akapitach podrozdziałów 6.5 (H1) i 6.6 (H3 i H4)) i sformułowana, inaczej niż we wstępie, (por. s. 3 niniejszej recenzji) w następujący sposób: *Na poziomie instytucjonalnym istotnym czynnikiem CSR jest pole organizacyjne* (s. 215).

Podsumowując, rozdział szósty, istotny z punktu widzenia celu pracy, jest w mojej opinii niespójny. Z jednej strony Autorka zawarła w nim wyprowadzenie hipotez, które poddała weryfikacji w kolejnym rozdziale, z drugiej – już przedstawiła pewne wyniki badań własnych dotyczących czynników CSR (studium przypadku Polski, podrozdział 6.3). Zawarła też informacje o podmiotowym i czaso-przestrzennym zakresie badań (s. 194), które powtórzyła w rozdziale siódmym (s. 251).

Za szczególnie istotny uważam rozdział siódmy, zatytułowany *Czynniki CSR w praktyce polskich przedsiębiorstw niefinansowych – wyniki badań własnych*. W pierwszej kolejności Autorka zaprezentowała wybraną procedurę badawczą, którą jest analiza treści raportów rocznych przedsiębiorstw, na tle innych możliwych podejść do pomiaru zaangażowania w realizację koncepcji CSR. Następnie przedstawiła szczegóły pomiaru zmiennej zależnej, którą określiła jako „poziom zaangażowania CSR”. Analiza treści raportów pozwalająca na pomiar zmiennej była przeprowadzona z wykorzystaniem programu R. Objęła ona raporty roczne niefinansowych spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie sporządzone za okres czterech lat (2014-2017). Liczba obserwacji wyniosła 1039. W monografii brakuje bliższych informacji o próbie badawczej (liczba spółek pojawia się dopiero w tabeli 18, s. 254), w tym jak wyglądało ich zróżnicowanie branżowe.

Nie mogę zgodzić się ze stwierdzeniem Autorki, że „zgodne z znowelizowaną ustawą o rachunkowości musi ono [sprawozdanie z działalności] zawierać oświadczenie zawierające minimum informacji niefinansowych” (s. 250). Zgodnie bowiem z art. 49b.2 ust. 9 ustawy, „Jednostka może nie sporządzać oświadczenia na temat informacji niefinansowych, jeżeli wraz ze sprawozdaniem z działalności sporządzi odrębnie sprawozdanie na temat informacji

niefinansowych oraz zamieści je na swojej stronie internetowej w terminie 6 miesięcy od dnia bilansowego. Jednostka zamieszcza w sprawozdaniu z działalności informację o sporządzeniu odrębnego sprawozdania na temat informacji niefinansowych (...). Autorka sama zwróciła uwagę na występowanie tych dwóch opcji w przypisie 226 na s. 188. Co więcej, zgodnie z wydanym w 2019 r. Raportem Ministerstwa Finansów, większość spółek w 2018 r. komunikowała kwestie związane z CSR (informacje niefinansowe) poza sprawozdaniem z działalności. Biorąc pod uwagę datę wejścia w życie nowelizacji ustawy, jej zapisy mają zastosowanie do ostatniego roku analizy przeprowadzonej przez Autorkę (raporty za rok 2017 opublikowane w roku 2018). Zgadzam się ze sformułowaną w monografii opinią, że raporty roczne wydają się mniej podatne na *greenwashing* niż strony internetowe, niemniej jednak istnieją badania podejmujące kwestie rozbieżności pomiędzy informacjami z zakresu CSR ujawnianymi przez przedsiębiorstwa a ich rzeczywistymi praktykami („*walking and talking CSR*”), nawiązujące także do zjawiska organizacyjnej hipokryzji („*organizational hypocrisy*”). Istnieje więc ryzyko, że „zaangażowanie w CSR” może być po części tylko „zaangażowaniem w raportowanie CSR”.

W dalszej części rozdziału siódmego Autorka przedstawiła zmienne niezależne odnoszące się do czynników instytucjonalnych, organizacyjnych (finansowych) i behawioralnych. W pierwszej kolejności scharakteryzowała zmienne dotyczące pola organizacyjnego (tytuł „pole organizacyjne” wydaje się być zbędny – jest to jedyny tytuł w podrozdziale 7.3), również inne niż wskazane w podrozdziale 6.5 (s. 234) w kontekście weryfikacji H2. W dalszej części rozdziału omówiła czynniki behawioralne, wychodzące poza płeć, wiek, edukację, kraj pochodzenia oraz doświadczenie zawodowe (liczba stanowisk) wskazane w podrozdziale 6.6 (s. 242) w kontekście weryfikacji H3. W mojej opinii Autorka nie rozróżniła we właściwy sposób członków zarządu i członków rady nadzorczej, a jest to bardzo istotne, również w kontekście raportowania CSR. Jak wskazała w monografii, zmienną zależną była „liczba inwestorów pełniących funkcje zarządcze w przedsiębiorstwie (jako członkowie zarządu, prezesi, członkowie rady nadzorczej)” (s. 266). Członkowie rady nadzorczej nie pełnią funkcji zarządczych w przedsiębiorstwie.

Zastosowaną w monografii metodą statystycznej analizy danych jest regresja krokowa wsteczna. Autorka opracowała 5 modeli – jeden model ogólny dla zmiennej CSR w latach 2014-2017 i cztery modele zmiennej dla każdego roku osobno. Ponadto, kolejnych sześć modeli zastosowano dla podgrup obserwacji zidentyfikowanych ze względu na odmienność pod względem czynników instytucjonalnych, organizacyjnych i indywidualnych.

Rezultaty przeprowadzonego badania pozwoliły Autorce poprzeć (całkowicie lub częściowo) wszystkie hipotezy badawcze. Za najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonych badań należy uznać to, że CSR w Polsce stymulują: instytucje nieformalne, właściwe dla Europy Zachodniej, czynniki organizacyjno-finansowe (poza rentownością przedsiębiorstwa) oraz czynniki specyficzne dla profilu edukacyjno-kognitywnego osób sprawujących funkcje kierownicze. Autorka wykazała także występowanie wielu interakcji pomiędzy czynnikami reprezentującymi poziom instytucjonalny, organizacyjny i indywidualny.

Za zaletę przeprowadzonych badań Autorka uznała dużą liczbę obserwacji. Trudno się z nią nie zgodzić, natomiast ich duża liczba oraz rozbudowana analiza skutkują ograniczoną naukową dyskusją uzyskanych wyników i brakiem w rozdziale siódmym odwołań do teorii i dotychczasowego dorobku literatury. W zasadzie jedynie w odniesieniu do oddziaływania wskaźnika płynności finansowej na zmienną zależną Autorka wskazała, jak otrzymane przez nią wyniki mają się do dotychczas opublikowanych w literaturze (konfrontacja z badaniami S. Julian, J. Ofori-Dankwa (2013), s. 285). Wyprowadzając hipotezy (rozdział szósty) przytoczyła ona wyniki szeregu badań podejmujących problem czynników wpływających na CSR, nie podjęła jednak z nimi w większym zakresie dyskusji w rozdziale siódmym.

Monografię wieńczy *Zakończenie*. Autorka odniosła się w nim do poszczególnych rozdziałów, co według mnie jest zbędne, bo zostało już przedstawione (w nieco inny sposób) we wstępie. W zakończeniu monografii w mojej opinii powinny się znaleźć nie tyle informacje o tym, co w niej zrobiono, ale jakie płyną wnioski z przeprowadzonych rozważań dla teorii i praktyki, co wynika z badań własnych i jak wypełniają one zidentyfikowaną lukę badawczą. Autorka, co prawda, odniosła się także w zakończeniu do celów, hipotez, tez, nowatorskości pracy i zaproponowanych autorskich rozwiązań. W mojej opinii brakuje w zakończeniu zasygnalizowania istotnych przyszłych zmian w zakresie praktykowania i raportowania CSR, w szczególności odniesienia do działań podjętych na szczeblu Unii Europejskiej.

Badania własne Autorki, jak każde, nie są wolne od ograniczeń. Autorka nie przedstawiła ich ani w ostatnim rozdziale ani w zakończeniu. Według mnie istotnym ograniczeniem, jak każdego badań opartych na analizie treści korporacyjnych publikacji, jest wspomniane wyżej utożsamianie informacji z zakresu CSR publikowanych w raportach z rzeczywistą praktyką spółek. Jak zauważyła Autorka, raporty mogą być odbierane jako bardziej wiarygodne niż informacje na stronach internetowych, wciąż jednak ich zawartość leży w gestii osób zarządzających i nadzorujących działalność spółek i na ogół nie jest poddawana niezależnej

zewnętrznej weryfikacji. Na pewno zaletą monografii jest duża liczba obserwacji i rozbudowana analiza statystyczna, w mojej opinii jednak zabrakło krytycznej i pogłębionej oceny uzyskanych wyników i odniesienia ich w szerszy sposób do założeń teoretycznych oraz przeprowadzonych do tej pory badań.

Monografia jest w mojej opinii pisana miejscami zbyt skomplikowanym i zawiłym językiem, co w pewnej mierze utrudnia percepcję treści. Przykładowe sformułowania stosowane przez Autorkę to: „CSR jako ścieżka równowagi między rynkiem a państwem”, „CSR jako argument funkcji decyzji”, „klucz systematyzujący stopniowy postęp konceptualizacji”, „tożsamość koncepcji”, „księgowanie umysłowe”, „napięcie instytucjonalne”. Rozumiem, że nie jest to podręcznik, lecz praca naukowa, której adresatem jest wykształcony odbiorca, ale wydaje mi się, że kluczowe w dotarciu do czytelnika o różnym poziomie wiedzy jest zapewnienie komunikatywności przekazywanych treści. Dodatkowo, język jest miejscami nieprecyzyjny i wiele stwierdzeń Autorki nie zostało poparte stosownymi odwołaniami do literatury. Chociażby opinia, że dotychczasowe badania (polskie czy zagraniczne?) są nieliczne (przy czym w rozdziale szóstym Autorka przytoczyła ich całkiem sporo), ograniczone jeżeli chodzi o zakres (zakres – jaki? czasowy, podmiotowy czy przedmiotowy?), mają wycinkowy charakter, dostarczają wiedzy niepełnej i rozproszonej – powinna być poparta konkretnymi przykładami z literatury, w której można znaleźć taką odpowiednio uzasadnioną opinię lub do literatury, której analiza doprowadziła Autorkę do sformułowania takiego wniosku (por. s. 297).

Podsumowując ocenę całości pracy stwierdzam, że - mimo pewnych zastrzeżeń i uwag o charakterze dyskusyjnym sformułowanych w recenzji - Autorka z sukcesem zrealizowała cel główny oraz cele teoriopoznawcze i aplikacyjne pracy zaprezentowane we *Wstępie* (s. 10-11):

- przedstawiła teoretyczne podstawy koncepcji CSR i jej ewolucji,
- zidentyfikowała czynniki CSR w ekonomii klasycznej, instytucjonalnej i behawioralnej,
- opracowała założenia systemowego podejścia do identyfikacji czynników CSR,
- poddała empirycznej weryfikacji wyróżnione czynniki oraz interakcje pomiędzy nimi przeprowadzając badania własne.

Stwierdzam także, że monografia dr Anny Doś wnosi wkład do dyscypliny ekonomia i finanse.

Po pierwsze, w teoretycznej części pracy (rozdziały 1-5) Autorka w sposób bardzo obszerny i kompleksowy przedstawiła potencjał ekonomii neoklasycznej, instytucjonalnej i behawioralnej dla identyfikacji czynników CSR. Zaproponowała także szereg autorskich

rozwiązań (w tym model czynników CSR w neoklasycznej teorii przedsiębiorstwa, model decyzji menedżera opartych na kategoriach moralnych, model opisowy czynników CSR i systemowych zależności występujących pomiędzy nimi), przybliżyła wiele naukowych teorii oraz usystematyzowała i uzupełniła wiedzę dotyczącą szeregu istotnych aspektów związanych z czynnikami CSR.

Po drugie, za oryginalny wkład jej pracy do nauki uznaję empiryczną część monografii (rozdziały 6-7), mające znaczne walory poznawcze. Przeprowadzone przez Autorkę badania – mimo pewnych ograniczeń - pozwoliły bowiem istotnie poszerzyć dotychczasowy dorobek wiedzy w zakresie czynników kształtujących CSR w przedsiębiorstwach działających w Polsce.

Po trzecie, przedstawiona monografia wskazuje także na różne znaczenie czynników poziomu instytucjonalnego, organizacyjnego i behawioralnego dla stopnia zaangażowania przedsiębiorstwa w CSR oraz na występowanie pomiędzy nimi interakcji. Podejście to, kompleksowe i nowatorskie, w szczególności w polskiej literaturze poświęconej CSR, stanowi istotne osiągnięcie Autorki.

Monografia dr Anny Doś bardzo dobrze wpisuje się w rozwijający się obecnie dynamicznie nurt badań poświęcony CSR w kontekście ekonomii i finansów. Jesteśmy bowiem świadkami istotnych zmian w instytucjonalnym otoczeniu przedsiębiorstw działających w Polsce, wynikających w szczególności z działań podejmowanych na szczeblu międzynarodowym oraz na poziomie Unii Europejskiej, w tym ze szczególnym uwzględnieniem sektora finansowego. Nowe wymogi w zakresie raportowania zagadnień związanych z CSR zawierają dwa rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady: nr 2019/2088, dotyczące ujawniania informacji na temat zrównoważonego rozwoju w sektorze usług finansowych (tzw. *Sustainable Finance Disclosure Regulation*) i nr 2020/852 w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje (tzw. *Taxonomy Regulation*). Ważne zmiany zostaną także wprowadzone w 2023 r. na mocy nowej Dyrektywy UE dotyczącej sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (tzw. *Corporate Sustainability Reporting Directive*) oraz w związku z planowanym opracowaniem i wdrożeniem europejskich standardów raportowania tych informacji. Z pewnością monografia Habilitantki będzie stanowić cenne źródło informacji oraz inspirację dla dalszych badań dotyczących kwestii zrównoważonego rozwoju podejmowanych przez autorów reprezentujących dyscyplinę ekonomia i finanse.

4. Ocena dorobku naukowego (poza głównym osiągnięciem naukowym)

Przedstawiony do oceny dorobek naukowy dr Anny Doś powstał w latach 2011-2020, od czasu uzyskania stopnia doktora w 2010 r. i obejmuje, oprócz wyżej omówionej monografii wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe, 45 innych publikacji naukowych, w tym 32 artykuły naukowe (w tym 17 to samodzielne opracowania), 3 monografie (z czego 2 autorskie), 10 rozdziałów w monografiach i opracowaniach pokonferencyjnych (w tym 3 samodzielne). Około połowa publikacji została wydana w języku angielskim. W ocenie nie uwzględniłam 6 rozdziałów w podręcznikach z uwagi na ich dydaktyczny, nie naukowy cel. Aktywność naukową Habilitantki oceniam wysoko, ponieważ rocznie ukazywało się średnio 5 publikacji, których była Autorką lub Współautorką. Udział Habilitantki w opracowaniach współautorskich wskazany w załączonych oświadczeniach jest zróżnicowany i waha się od 10% do 90%.

Oceniając pozostały dorobek dr Anny Doś należy podkreślić, że monografie, których była Autorką lub Współautorką (całości opracowania lub rozdziału) zostały wydane w renomowanych wydawnictwach zagranicznych, takich jak Emerald i Springer oraz polskich - CeDeWu, Poltext lub Difin. Czasopisma, w których publikowała najczęściej to Studia Ekonomiczne, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, e-Finanse oraz Journal of Economics & Management. W sumie za publikacje naukowe (z wyłączeniem rozdziałów w podręcznikach) uzyskała 330,5 pkt.

Dorobek Habilitantki jest cytowany przez innych autorów. Liczba cytowań (bez autocytowań) wynosi wg Web of Science – 13; Scopus – 11; Google Scholar – 67, BazEkon - 21. Indeks Hirscha wg w/w baz wynosi odpowiednio 2, 2, 4 i 3. Świadczy to o pewnej, choć niezbyt imponującej, rozpoznawalności jej prac w środowisku naukowym. Wydaje się jednak, że prowadzone obecnie przez Habilitantkę prace badawcze, w szczególności we współpracy z pracownikami zagranicznych ośrodków naukowych, będą sprzyjać popularyzacji jej badań oraz rosnącej cytowalności jej dorobku. Wymiernym efektem prowadzonych w ostatnim okresie prac badawczych, jest m.in. artykuł pt. "*Drivers of CSR anchoring in transition economies: evidence from Poland*" (współautor Francesco Pattarin), który ukazał się w nr 30(4)/2021 czasopisma *Business Ethics, the Environment and Responsibility* (dawnej *Business Ethics: European Review*, na aktualnej liście MNiSW jest to pozycja 3006, 100 pkt).

Podsumowując ocenę dorobku Habilitantki warto dodać, że jej aktywności publikacyjnej sprzyjał udział, w charakterze wykonawcy, w dwóch projektach badawczych finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki (pod kierownictwem dr Joanny Błach i dr Moniki Kosmali-Wieczorek, 2011 r.) oraz w badaniach realizowanych w Katedrze Finansów, a następnie

Katedrze Finansów Przedsiębiorstw i Ubezpieczeń Gospodarczych Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach (w sumie sześć projektów o zróżnicowanej tematyce, realizowanych w różnych latach, od 2011 r. do chwili obecnej). Pozytywny wpływ na rozwój naukowy i popularyzację dorobku Habilitantki miał także jej aktywny udział w konferencjach. W latach 2011-2019 dr Anna Doś uczestniczyła w 18 konferencjach krajowych (w tym 6 o charakterze międzynarodowym). Były to m.in. Konferencje Katedr Finansów, stanowiące wydarzenie integrujące środowisko naukowe skupione wokół dyscypliny ekonomia i finanse. Brała także udział w 9 zagranicznych konferencjach naukowych (Włochy, Austria, Węgry, Czechy, Hiszpania, Niemcy) i na 8 z nich prezentowała referat.

5. Ocena międzynarodowej aktywności naukowej

W świetle Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (art. 219, ust. 1, punkt 3) w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego wymogiem stawianym Habilitantce jest istotna aktywność naukowa realizowana w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej. W mojej opinii dr Anna Doś odznacza się ponadprzeciętnymi osiągnięciami w tym obszarze.

W 2018 r. Habilitantka odbyła miesięczny staż naukowy w „*Marco Biagi*” *Dipartimento di Economia, Universita degli Studi di Modena e Reggio Emilia* (Włochy) pod kierownictwem prof. Andrea Landi. Wymiernym efektem tego stażu jest wspomniany wyżej artykuł napisany we współautorstwie z prof. Francesco Patterinem, opublikowany w *Business Ethics, the Environment and Responsibility*, jak również włączenie dr Anny Doś w skład międzynarodowego zespołu badawczego przygotowującego w 2019 r. projekt badawczy pod kierunkiem prof. Constanzy Torricelli (program *Knowledge; European Investment Bank Institute*).

Dodatkowo, w 2016 r. Habilitantka odbyła tygodniowy staż naukowy w *Catholic University of the Sacred Heart* w Mediolanie (Włochy) pod kierownictwem prof. Roberto Moro Viscontiego. Efektem współpracy z prof. Viscontim była publikacja rozdziału w monografii *The Emerald Handbook of Public-Private Partnerships in Developing and Emerging Economies*, jak również przygotowanie artykułu we współautorstwie z naukowcami z zagranicy (artykuł w momencie złożenia dokumentacji oczekiwał na recenzje). Ważnym osiągnięciem jest w mojej ocenie zaproszenie Habilitantki do pełnienia funkcji recenzenta rozprawy doktorskiej Pani Chiary de Bernardi. Problematyka rozprawy mieściła się w obszarze

zainteresowań Habilitantki, a obrona zakończyła się nadaniem Pani de Bernardi stopnia doktora.

Dr Anna Doś cyklicznie współpracowała z *Inholland University of Applied Sciences* (Holandia), *CEU Universidad Sao Pablo* (Hiszpania), *University College Ghent* (Belgia), *University of Finance and Administration* (Czechy) oraz *London South Bank University* (Wielka Brytania). Współpracę tę rozpoczęła w związku z realizowanym co roku w latach 2016 – 2019 projektem dydaktycznym *Intensive Program Sustainable Banking and Finance* i ona również zaowocowała wymiernymi efektami naukowymi: (1) redakcją numeru czasopisma *Business Ethics and Sustainable Development. Interdisciplinary Theoretical and Empirical Studies*, No 1/2017, jest to czasopismo nie ujęte na liście MNiSW wydawane przez Śląskie Centrum Etyki Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju; (2) aplikowaniem o grant *Erasmus+ KA2 Strategic Partnerships*.

Począwszy od 2015 r. dr Anna Doś była zaangażowana w prace prowadzone w ramach międzynarodowej sieci badawczej *European Risk Research Network* (EERN). Planowany w związku z członkostwem w EERN staż w *University of Verona* pod kierunkiem prof. Christiny Florio został przełożony ze względu na pandemię COVID-19.

Habilitantka zajmowała się także organizacją międzynarodowych konferencji (członek komitetu organizacyjnego w 2016 r. i dwukrotnie w 2018 r.) i seminariów badawczych (*Research Seminar Days: Exploring New Frontiers in Economics, Finance and Management*; trzy edycje w 2020 r.).

5. Podsumowanie i wniosek końcowy

Podsumowując wyrażone wyżej opinie, stwierdzam, że monografia przedstawiona przez dr Annę Doś jako główne osiągnięcie naukowe wraz z pozostałym dorobkiem naukowym stanowi znaczny wkład w rozwój dyscypliny ekonomia i finanse. Po pierwsze, monografia wskazana jako główne osiągnięcie naukowe jest opracowaniem ambitnym, nowatorskim i kompleksowym. Po drugie, Habilitantka wykazała aktywność publikacyjną na odpowiednim poziomie oraz posiada solidny pozostały dorobek, w tym o charakterze międzynarodowym. Po trzecie, już do tej pory wykazała się istotną aktywnością naukową, w tym międzynarodową, w zakresie różnych form współpracy, co przyczyniło się do rozwoju jej zawodowych kontaktów, warsztatu naukowego i umiędzynarodowienia dorobku.

Dodatkowo, aktywność Habilitantki na międzynarodowym forum naukowym i współpraca z pracownikami zagranicznych ośrodków naukowych ma charakter ciągły i

wielowymiarowy. Rokuje to bardzo dobrze na przyszłość, gdyż można przypuszczać, że nastąpi dalszy rozwój dorobku dr Anny Doś w badanych przez nią obszarach.

Biorąc powyższe pod uwagę, stwierdzam, że dr Anna Doś spełnia wszystkie warunki stawiane przez Ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2020 r., poz. 85, z późn. zm.) i popieram jej wniosek o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

M. Kroszowski